

TEORİ ve KAHKAHA

Ahmet İNAM*

Ünlü matematikçi, bilgin, mühendis ve en eski filozof olarak bilinen Eski Yunanlı bilge Thales (M.Ö 624-548), gökteki yıldızları seyrederken, önündeki kuyuya düşer. Trakyalı bir genç kızın kahkahası çınlar yanibaşında hemen. O, en uzak nesnelere anlamak isteyen insan, ayaklarının dibini, bastığı yeri görememektedir. Bundan gülünç ne olabilir?(1)

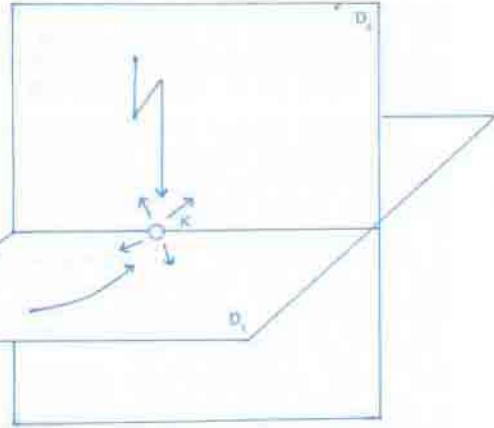
Bizim kültürümüzde, benzer durumu, Ziya Paşa, **Terkib-i Bend**'inde şöyle dile getirir:

**Yıldız arayıp gökte nice turfa münecim
Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzlerinde**

Burada, münecim, "necm" sözcüğünden gelir. Necmî, "yıldız" anlamındadır (Necmî, yıldızla ilgili olan demek!); yıldızlarla ilgilenen, yıldızlar üstüne bilgisi olan, araştırma yapan, "astrolog"lara münecim adı verilir. Thales, birçok ilgisinin yanında, gök yüzünü ilk inceleyen, Ay ve Güneş tutulmalarını önceden söyleyebilen bir gök bilimciydi (Diagones, Laertius, I, 23). Büyük olasılıkla, kendinden önce, bu konuda, Babililerin hazırladığı çizelgeleri, tabloları kullanmıştı. En uzun gün ve geceyi, bunların oluşum periyotlarını hesaplamıştı. Milattan önce 25.5.585 tarihindeki Güneş tutulmasını önceden tahmin edebildiği söylenir.

Thales, bize bölük pörçük kalan belgelere güvenirse, kendinde birçok özellikler toplamış biriydi. Devlet adamı, mühendis ve şehir planlamacısıdır (Herodot I,75). Mısır'da bulunmuş, suyun her şeyin kaynağı olduğunu onlardan öğrenmiştir (Plutarkh, **de Isis et Osiris** 34, 3640). İlk Yunan geometricisidir. Piramitlerin yüksekliğini gölgelerini ölçerek hesaplamıştır. Gemilerin kıyıda ne kadar uzakta olduklarını ölçebilmek için geometrik yöntem geliştirmiştir. Ona göre, karalar, her şeyin kaynağı olan su üstünde yüzmektedir. Küçük Ayı takım yıldızını keşfetmiştir (Aristoteles, **de Caelo** B13, 294a 28; **Ton Meta To Metafizika** A3, 983b 6). Ayrıca depremin nedenleri hakkında geliştirilen ilk "teori" onundur. Geminin, dalgalar üstünde hareket edişine benzer biçimde, karalar su üstünde yüzer ve bu nedenle depremler oluşur (Seneca, **Quaest. Nat.** III, 14). Ona göre, bize cansız gibi görünen her şey canlıdır; dünya tanrılarla doludur (Aristoteles, **de Anima**, A2, 405a 19). Miknatısın ve amberin (elektron) çekici gücünü açıklamaya çalışmıştır (Diagones Laertius, I, 24).

Thales'i ve ona yöneltilen "alaycı tutumu", "Thales kahkahasını" irdelemeye geçmeden önce, Aris-

toles'in, onun için söylediklerini anlam: "Onu yoksul biri olduğu için küçümsemişlerdi. Bu da, felsefenin, ilmin, hiçbir yararı olmadığını gösteren bir özellikti. Oysa o, gök cisimlerinin hareketlerini inceleyip, onları önceden tahmin edebildiği için, ne zaman büyük bir zeytin hasadı elde edebileceğini bilebilirdi. Bundan dolayı da, epeyce para kazanabilir; kışın, parasını Milet ve Khios'daki(2) bütün zeytin yağı elde etmeye yarayan mangelere yatırıp, tümünü ucuzca kiralayabilirdi. Zamanı gelip de, bu zeytin yağı mangelere gereksinme duyulunca, diletiği fiyata onları kiraya vererek çok büyük kazançlar sağlayabilirdi. Böylece, bir filozofun, bir bilginin, isterse nasıl zengin olabileceğini herkese göstermiş olurdu. Oysa felsefecinin işi bu değildi. O, bilgiyi bir çıkar amacıyla değil, yalnızca bilmek için elde etmek istiyordu" (Aristoteles, **Politikôn**, A 11 1259a 9).

GAFLET İÇİNDEKİ TEORİ

Ziya Paşa'ya göre münecim, "gaflet ile" yolundaki kuyuya düşmüştür. Göğe bakan, kuyuyu görmelidir. Günlük yaşamın gerçeklerini unutturmalıdır teori. Eylem ile teori birbirinden kopmamalıdır. Teori niçin ortaya atılır? Gök yüzü ile neden uğraşılır? Hayatın sorunlarını çözmeyecekse neye yarar teori?

İşte bu yüzden, Batı düşüncesinde Thales'le ortaya çıktığı düşünülen teori, yine Batı toplumu tarafından kolay kabul edilmemiştir. Trakyalı genç kızın kahkahası oldukça anlamlıdır. Bir uyarıdır; çünkü, bilim adamlarına sanki "Dikkat et, ey bilgin, düşündüklerin, araştırdıkların toplumla ilgili olsun, yoksa gülünç duruma düşersin" demektir. Ayrıca, bu olayda gözden kaçırılmaması gerekli, önemli diğer nokta da şudur: Kız da, Thales de coğrafya olarak bizim topraklarımızda, Anadolu yakınlarında (Trakya) yaşamışlardır. Thales'in doğum yeri olduğu söylenen Miletos, İzmir'in güneyinde, Söke-Milas yolu-

* Prof.Dr., ODTÜ Felsefe Bölümü.

nun batısında, bugünkü Balat köyünün bulunduğu yerde imiş. Bizim coğrafyamız ilk teorinin, ona duyulan ilk halk tepkisinin beşiğidir. Bu olguyu oldukça düşündürücü buluyorum: Halkımızın sağduyusunun coğrafi temelleri var. Umarım, ileride ortaya çıkacak büyük teorisyenlerimizin teorileri de böyle bir kökten, Thales gibi bir atadan beslenirler.

Öte yandan sorunun bir de öbür yüzü var. Gerçekten gülünesi bir insan mıdır Thales? Ayaklarının bastığı yeri bilmemekte midir? Nasıl bilemez? O, her şeyin aslını, çağının dogmalarının dışında arayan kafa, ayaklarının bastığı yerin suyun üstünde yüzdüğünü söylememiş miydi? Bilgisi, kendisine gülenlerden daha fazla değil miydi? Üstelik Thales, isterse bilgisini kullanarak, zengin olabilir, toplumda kendisine seçkin bir yer elde edemez miydi? Aristoteles'in yorumunu anımsayalım: **Bilim, "güçlü" değil midir? Ama o, gülünç olma pahasına çıkarılmasını bir kenara itip bilgiyi, yalnızca bilgiyi istememiş miydi?**

Kuyuya düşen Thales, hem bilim adamlarına hem de halka önemli bir şey söylemektedir: Bilim adamlarına, dikkatli olun, yer yüzünü, yaşadığınız dünyayı unutmayın derken, halka, bilimi, bilim adamlarını anlayın, bilgilerinden yararlanın mesajını vermektedir. Thales'den aşağı yukarı 2500 yıl sonra bilimin ulaştığı noktada, onun başına gelenlerden, bugünkü bilim adına, alınacak dersler vardır.

Bilim adamı özgür olmalıdır. Toplum ona, bu özgürlüğü sağlamalıdır. Onun "yıldızlara bakma" ayrıcalığı olduğunu kabul etmelidir. Sonuna kadar kullanacağı düş gücünü, fantezilerini, dalgınlığını, farklılığını içine sindirebilmelidir.

Bilim adamının uğraştığı "gök yüzü", yer yüzünün uzağına düşmemelidir. Halkına, halkının sorunlarına, yabancı olmamalıdır. Dikkat edilirse Thales, yalnızca "teorik" sorunlarla uğraşmamış, yönetim ve mühendislikle ilgili çözümsüz gibi görünen noktalarda, öneriler getirebilmiştir. Trakyalı genç kızın bunları anlayamadığı anlaşılıyor. Büyük olasılıkla, bu kız, bir köleydi. O zamanın sınıflı toplumunda, ülkesinin sorunlarına sahip çıkamıyordu. Eğitimi yoktu. Bilimi, yaşadığı hayatın bakış açısından eleştiremiyordu. Ona katılamıyordu. Sahip çıkılamayan bilim, o toplumun, o insanın bilimi olamaz.

O halde, gerçekten gaffet içinde olan kimdi? Thales mi? Kız mı? Gaffet içinde olan, soruna bakmayı bilmeyen, bilim ve hayatla olan ilgisi üstünde düşüneyemeyen insandır. Bilimi hakedemeyen, denetleyemeyen, teoriyi topluma geçirebilecek, somuta indirgeyebileceği, yönetim ve adalet düzeni olmayan, bilime uygun ahlâk geliştiremeyen kafalardır, gaffet-

le, aymazlıkla, bilinçsizlikle yüklü olan. Bu kafaları ortaya çıkaran toplumsal, ekonomik, yönetim düzeyidir, yanlış inanç sistemleridir, değerlerdir.

Unutmayalım, değişen dünyada, hakça bir düzende, insanlara, kim olurlarsa olsun, ister bir Thales isterse Trakyalı bir kız, saygı duyan bir toplumda, bilim, bütün soyutluğu, derinliği, karmaşıklığı içinde paylaşılmalı, anlaşılmalı, onun kötü amaçlarla kullanılmasına izin verilmemelidir. Thales'lere sahip kalalım. Saygı duyalım, Kuyuya, kuyulara düşmelerine izin vermeyelim. Kahkaha, kuyuya düşecekken onu elinden tutup bir kenara çeken, Thales'le genç kızın birlikte attıkları kahkaha olsun. Yoksa, gelecek yüzyıllar bilimin ve ondan nefret duyan, onu küçümseyen insanların yarattığı bir cehenneme tanıklık edebilirler.

NEDİR TEORİ?

Batı dillerinde Theōria sözcüğü, horaō fiilinden gelmektedir. Horaō, "görüyorum" demektir. Theōria ise bu bağlamda, "görülen" demektir. Ayrıca, taşarım, dikkat, merak, görülenden duyulan sevinç, düzenlenen dinsel kaynaklı şölenlerde seyirci olmak, tapınaklarda geleceği bilen kâhinlere soru sormaya gitmek anlamlarına gelebiliyor. Oldukça düşündürücü anlamları da var: Dünyayı ve insanları tanımak için deniz aşırı yerlere gitmek, dinsel anlamda, hacca gitmek... Olağan ki düşünme, derin düşünme

araştırma anlamlarını da taşıyor. Theōros, dünyayı keşfetmek, tanımak için geziye çıkan demektir(3). Burada sözcüğün kökeninde yatan "görme" olgusunu unutmamak gerek. Teoride, görme (Osmanlıcadaki "nazar", "nazariyyat" sözcükleri de benzer durumu dile getiriyor.), seyretme olgusu önemli. Seyredilenle araya koyulan bir uzaklık içinde gerçekleştirilen bir seyir: Teori, dünyaya belli bir biçimde bakılma tavrıdır. Bu tavır, olaylara "kanşmamayı" gerektiriyor ama, duygusuzca yapılan bir seyir de değil; seyredilen karşısında bir merak, bir serüven (geziye çıkma!), bir heyecan, sevinç söz konusu. Dinsel bir yükü de var sözcüğün: Kâhine soru sorma. Bu da bir merakı, anlama tutkusunu içeriyor.

Teorinin bir de şölenle ilgisi var: Şölene katılmak, onu seyretmek, ondan coşku duymak. Coşkusuz bilim olabilir mi? Soğuk değildir bilimin yüzü, hep bir coşku iklimi içinde çiçek açar, teoriler. Thales'in kusuruna bakmayın, coşku insanı kimi zaman kuyuya düşürebiliyor. Ama, ona yardım edin: Yolu üstündeki kuyuları kaldırın. Bilimi yaşamasına izin verin. Bilim şölenimiz olsun, katılalım. Thales'in coşkusunu biz de paylaşalım.

KİMDİR BİLİM ADAMI?

Kuyuya düştüğünde gülünen biri değildir. Olmalı. Aranacak gerçeklerin sorumluluğunu üstlenen,

FOTOĞRAFİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Kaz.: CEMAL ÇAĞAN

Mayıs 92 sayımızda yayınladığımız yandaki fotoğraf, pirinç alışımının 200 kez büyütülmüş halidir.

Bu sayıda da alttaki fotoğrafı ilginize sunuyoruz.

riskini göz önüne alabilen, araştırdığı alanın insanlığa yararını gözetken biridir, o. Öyle olmalı. Gök yüzünü anyorsa, orada göreceği, yer yüzüne yararlı olacaktır. Ozan "Ben güzele güzel demem, güzel benim olmayınca" demiyor muydu? "Ben bilime bilim demem, bilim benim olmayınca" demeli. Bilim adamı da böyle demeli, tüm Trakyalı muzip kızlar da. Bilim adamı artık yalnızca kendi uzmanlığının dar kalıpları içinde sıkışan biri olmamalı. Bu tartıştığımız sorunlar üstünde, bilim-hayat ilişkisi üstünde düşünmeli. Yoksa kahkahayı hak eder. Yoksa, çok kolay kullanılır, bilgisi dünyayı batırabilecek insanların emellerine âlet olur. Bu sorumluluğu taşıyandır, bilim adamı.

NEDEN GÜLÜNÜR?

Neden gülmüştü Trakyalı kız, Thales'e? Thales'in dünyasındaki gerçekler, hayata ters düşmüştü. Bunu ilk sayfadaki şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım(4):

Burada D1, Thales'in teori dünyasını gösteren düzlemdir. Bu düzlemi dik olarak kesen düzlem D2 ise Trakyalı kızın yaşadığı, olağan dediğimiz dünyanın düzlemidir. K, kahkahayı gösteriyor. Kahkaha, bu iki düzlemin kesiştiği yerde patlıyor. Genel olarak gülme, iki ayrı düzlemin kesiştiği yerde oluşan, beklenilmeyen bir durumu yansıtır. İki dünya çakışık olsaydı, böyle bir durum ortaya çıkmayacaktı.

Dikkat edin: Thales'in tavrıyla, teorik bir tutumla, bir kahkaha teorisi oluşturarak, olayı açıkladık! Teorinin gücü buradan geliyor. Kendisine yöneltilen olumsuz tutumları da yine teori yardımıyla anlayabiliyoruz. Olağan ki, hayat, böyle bir teoriyi oluşturmakta bize yardım ediyor. Hayatın ve teorinin imkânları ne denli geniş ki, bu etkileşmeyi anlamamıza katkıda bulunuyorlar. Bu olayın açıklanmasının tek bir yolu yok, çok değişik teorilerle de açıklanabilir, burada yalnızca bir örneğini verdim.

BİR ŞÖLENDİR, TEORİ

D1 ve D2 düzlemleri çakışmalı. Yoksa olumsuz anlamıyla, kahkaha kaçınılmazdır. Kahkahanın olumlu biçime dönüşmesi, yukarıda söylediğim gibi, bilimi, hep birlikte, yaşamımızın içinde, bir şölen olarak yaşamaktan geçer. Thales'in ve Trakyalı kızın bize öğrettiği budur. İkisine de sarılıp, alınlarından öpmek gerekiyor. Yüzyıllar sonra, bize böyle bir şölen yaşama olanağını sundukları için. □

Unutmayalım, değişen dünyada, hakça bir düzende, insanlara, kim olurlarsa olsun, saygı duyan bir toplumda, bilim, bütün soyutluğu, derinliği, karmaşıklığı içinde paylaşılmalı, anlaşılmalı, onun kötü amaçlarla kullanılmasına izin verilmemelidir.

1. Platon, bu öyküyü Theaitetos diyalogunda anlatır (174 a-e). Ayrıca konunun felsefe ağırlıklı tartışılması için şu yapıta bakılabilir: Das Lachen der Thraekerin: Eine Urgeschichte der Theorie, Hans Blumenberg, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1967.

2. Şimdiki Sakız Adası.

3. Bu açıklamalar için şu iki sözlükten yararlandım: 1. Langenscheidts Grosswörterbuch Griechisch, Griechisch-Deutsch, Hermann Menge, Langenscheidt, Berlin, 1970 (21. Baskı). 2. Liddell, H.G. ve Scott R. A Greek-English Lexicon, At the Clarendon Press, Oxford, 1968.

4. Bu açıklamada yararlandığım kaynak şudur: The Act of Creation, Arthur Koestler, The Macmillan Company, New York, 1967.